

Кеба О.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ХУДОЖНИЙ СИНТЕЗ VS ПОСТМОДЕРНІЗМ: СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА ВІД СЕРЕДИНИ ХХ ДО ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ*

Багатими й складними враженнями охоплюєшся, дочитуючи монографію Марії Чобанюк «Концептуальний художній синтез у художній літературі Заходу другої половини ХХ – початку ХХІ століття». З одного боку, вдячність авторці за проведену велику, дуже потрібну роботу і професійне задоволення від того, що літературознавчий (і просто читацький) загал отримує ґрунтовне дослідження магістральних тенденцій розвитку світової літератури за останні 50-60 років. З іншого боку, коли цікавишся тими самими проблемами, робота колеги неминує спонукає до зіставлення з власними спостереженнями і висновками. А оскільки вони далеко не у всьому збігаються із запропонованими в рецензованій книжці, то виникає гарний привід до дискусії.

Мабуть, мало хто буде сперечатися з тим, що після другої світової війни обличчя літератури змінилося. Багатьом взагалі здалося, що література, фігурано висловлюючись, втратила людське обличчя, оскільки гуманізм нібито перестав бути її домінантою і аксіомою. Розпочалася кардинальна трансформація художньо-естетичної свідомості, формування культури постмодерну й тотальної деконструкції. Зміна статусу літератури зумовила зміну наукових парадигм, дискурсивних форматів та категоріальних рядів аналізу художнього тексту. Постструктуралісти і деконструктивісти всіх мастей повели атаку на усталені стосунки мистецтва і дійсності та традиційні художньо-естетичні установки. Згадується протагоніст роману Малколма Бредбері «Професор Кримінале», який від імені літературних критиків покоління 1960-х рішуче, але й не без самоіронії декларував: «ми деконструювали все, що потрапляло під руку: автора, твір, читача, мову, мовлення, саму дійсність. Жоден доказ не вислизав від нашого погляду, кожний текст підозрювався у злочинному намірі. Ми деміфологізували, ми демістифікували. Ми роздраконювали авторитети, ми руйнували канони...». Все це прегарно вписувалося у сформульовану ще раніше тезу Хосе Ортеги-і-Гассета про дегуманізацію мистецтва ХХ ст.

Така задовга преамбула до власне рецензії спричинена основною ідеєю (сказати б точніше, пафосом) монографії Марії Чобанюк: дегуманізованій постмодерністській літературі, що заповнила собою мало не весь простір новітнього письменства, протистоїть концептуальний художній синтез як один із напрямів сучасного мистецтва слова. До нього авторка відносить творчість тих авторів (Джон Фаулз, Грем Грін, Курт Воннегут та інші), які, хоч і використовують постмодерністські прийоми і засоби письма, але не принижують, а вивищують людину, не спростовують сенс буття, а стверджують ту чи ту «позитивну програму» людського існування. Безперечно, з такою ідеєю хочеться солідаризуватися, однак досвід читання й міркування над огромом новітньої літератури підштовхує до неминучого запитання: а чи так просто все це розділити і розкласти на відповідні полочки?! Але про це трохи нижче.

Для того, щоб забезпечити достатню вагомість магістральній ідеї свого дослідження, авторка вдається до її всебічного і розлогого теоретико-методологічного обґрунтування. У п'яти частинах першого розділу книжки розглянуто феномен художнього синтезу у широкому історико-літературному й мистецькому контекстах і в різноманітних проявах цього феномену: синтез мистецтв, синтез стилів, синтез жанрів, синтез прийомів і засобів тощо. Паралельно Марія Чобанюк вивчає і процес науково-теоретичного осмислення художнього синтезу, формування адекватного йому «літературознавчого синтезу». Відзначаючи наукову ретельність авторки, водночас звернемо увагу на те, що переходи від «художнього синтезу» до «літературознавчого синтезу» не завжди логічно вмотивовані. Так, розмову про «жанровий синтез» краще було б вести до узагальнень щодо методології «літературознавчого синтезу». Можливо, через це не надто вдалою видалася нам формула «виміри художньої реальності літературознавчого синтезу», оскільки науковій парадигмі, якою є «літературознавчий синтез», художні ознаки загалом не властиві.

У другому розділі монографії авторка зводить коло проблем «синтезу» до «концептуального художнього синтезу» та його місця в постмодерній ситуації межі тисячоліть. При цьому постулюється надзвичайно важлива думка про необхідність «визначення критеріїв розмежування справжніх постмодерністських творів і творів, лише формально позначених постмодерністською

* Рецензія на монографію Марії Чобанюк «Концептуальний художній синтез у художній літературі Заходу другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (Дрогобич, 2016. – 318 с.)

технікою, але які за своїм ідейно-художнім пафосом належать до інших естетичних течій та напрямів...» (с.149). Основним таким критерієм оголошується «гуманізм»: «...в умовах тотального постмодернізму використання письменником модерністських/постмодерністських прийомів, техніки оповіді автоматично тягне за собою віднесення його до розряду постмодерністів. Духовно-гуманістичні смисли твору при цьому не беруться до уваги, хоча саме вони значною мірою визначають його успіх і у читача, і у критики. А це і породжує ту ситуацію, коли гуманістично орієнтовані твори і твори суто постмодерністські, що створюють обездуховлений світ порожніх симулякрів і інтертекстуальних ігор, ставляться в один ряд...» (с. 140).

Звісно, тут немає що заперечувати чи спростовувати: література завжди була і залишається антропоцентричною сферою. Однак попри те, що авторка детально висвітлює різні аспекти гуманістичного світогляду та форми його втілення в художній літературі, стверджуючи радикальний розрив постмодернізму з гуманізмом, багато питань все ж залишаються відкритими, особливо щодо конкретних авторів і творів. Чи можна скласти якийсь список «справжніх постмодерністів», кого туди зарахувати, а кого вилучити? Чи завжди книжка, що позірно виглядає «антигуманною», є такою насправді? Як можна виміряти «тотальність сумніву»? Чи завжди хаос відтвореної дійсності свідчить про світоглядний песимізм автора? Показовий приклад складності відповідей на подібні запитання і «прописування» того чи того письменника за якимось «напрямом» віднаходимо в самій книжці Марії Чобанюк, коли вона, наприклад, згадує лекцію Леслі Фідлера 1969-го року «Нові мутанти» (до останніх внаслідок гострої критики тоді були зараховані теперішні класики Вільям Голдінг і Курт Воннегут), або характеризує ситуацію з оцінкою творчості Джона Фаулза як радикального постмодерніста, оскільки він нібито «не висуває жодної позитивної програми».

Цілком погоджуючись з авторкою в тому, що глибинний зміст творів згаданих авторів тоді просто не зрозуміли, візьмемо на себе сміливість сказати те саме навіть про таких нібито типових постмодерністів, як американець Томас Пінчон, англієць Пітер Акройд, шотланець Йен Бенкс, німець Патрік Зюскінд, австрійка Ельфріде Єлінек, росіянин Венедикт Єрофєєв, українець Юрко Іздрик... Список можна продовжувати до нескінченості. Водночас окремі твори тих авторів, яких Марія Чобанюк вважає представниками «концептуального художнього синтезу», згідно з критеріями «гуманізму» і «позитивної програми» слід було б беззаставно віднести до «справжнього постмодернізму», як-от «Платформа» чи «Елементарні частинки» Мішеля Уельбека, «Щось трапилось» чи «Уяви собі картину» Джозефа Хеллера...

У третьому, найбільшому за обсягом розділі монографії, Марія Чобанюк доводить, що саме категорія концептуального художнього синтезу, «який, по суті, є новим літературно-художнім напрямом, поряд з модернізмом, постмодернізмом і масовою літературою, і який протилежний їм за своїми ідейно-естетичними засадами...») змістовим, структурним та функціональним ресурсом уможлиблює здійснення ідентифікації та адекватної оцінки як тенденцій розвитку сучасної літератури, так і окремих літературно-художніх творів. Модель такої ідентифікації демонструється в ході аналізу найбільш репрезентативних для концептуального художнього синтезу авторів різних національних літератур Європи і Америки. Такими авторка вважає вже згадуваних Дж. Фаулза, Г. Гріна, К. Воннегута, а також М. Варгаса Льосу, Г. Грасса, М. Кундеру, Дж. Хеллера. Загалом не заперечуючи «представницької» функції саме цих авторів, все ж вважаємо, що у відповідних частинах дослідження вони виглядають дещо автономізованими, тому на перспективу авторці можна побажати як поглиблення, так і розширення типологічних аналогій і паралелей. Що ж до конкретного аналізу художніх текстів, то здійснюється він цілком професійно, із послідовним застосуванням саме ціннісного підходу до новітньої літературної ситуації. Ідентифікація процесів розвитку літератури реалізується в роботі як певна системна наукова практика, що базується на відповідній щодо обраного об'єкту методології та теоретичних категоріях.

Відтак добротна філологічна праця виводить дослідницю на сутнісні історико-літературні і теоретико-методологічні узагальнення, сформульовані у завершальних 13-ти пунктах висновків.

Отже, маємо всі підстави стверджувати, що Марія Чобанюк представила самостійне, концептуально та структурно вивірене дослідження. Монографія «Концептуальний художній синтез у художній літературі Заходу другої половини XX – початку XXI століття» збагачує українське літературознавство важливим і змістовним дискурсом, що засвідчує сутнісні тенденції розвитку літератури новітньої доби і стимулює до подальших студій у цьому напрямку.